

Carina BABEU

Serviciul Județean Caraș-Severin al
Arhivelor Naționale

Evoluția celor trei religii: ortodoxă, catolică și reformată în spațiul bănățean în secolele XVI-XVII, într-un context politic dominat de influența otomană, nu a fost tratată decât ca subiect individual sau tangențial în studiile de specialitate. Noutatea acestei teme constă tocmai într-o abordare mult mai complexă, fiind analizate cu multă minuțiozitate aspectele ce au contribuit la diversificarea peisajului religios în zona bănățeană.

Titlul lucrării stimulează curiozitatea cititorului, invitându-l la o incursiune în Banatul aflat la granița dintre Ev Mediu și Modernism, unde va intra în contact nu doar cu realitatea confesională, ci și cu cea politico-socială, cu duelul dintre o mentalitate modernă și una conservatoare.

Structura cărții este construită pe șapte capitole și anexe, care abordează izvoarele și istoriografia ecleziastică, descrierea spațiului geo-politic, etnic, social și religios al Banatului, căile și modalitățile de pătrundere ale Reformei religioase, promotorii Reformei în spațiul bănățean, contactele dintre ortodocși, catolici și reformați într-o zonă dominată politic de Imperiul Otoman.

Capitolul I aduce la cunoștința cititorului diversitatea materialelor documentare utilizate, nu fără mari eforturi de către autor. Sunt cercetate fonduri familiale, ale instituțiilor ecleziastice și politice, fiind trecută în revistă istoriografia româno-sârbă, a comunităților catolice și reformate. În cadrul istoriografiei ecleziastice bănățene s-au observat încercări timide de abordare a acestui subiect, majoritatea lucrărilor atingând problema în mod individual sau tangențial.

Originalitatea lucrării este asigurată prin cercetarea unor documente din cadrul Arhivei Episcopiei Romano-Catolice de Cenad-Timișoara, Arhivei Generale a Ordinului de la Roma, Arhivei Secrete a Vaticanului, Serviciului Județean Cluj al Arhivelor Naționale, Arhivei Naționale Maghiare, Bibliotecii Naționale a Austriei, ș.a.

În capitolul II este prezentat spațiul bănățean separat nu doar de criterii geografice, ci și etnice și confesionale, Banatul de câmpie cunoscând o evoluție diferită de cea a Banatului montan. Autorul surprinde prefacerile lumii creștine la începutul secolului al XVI-lea, un ortodoxism bănățean asociat cu biserica sârbă, un catolicism cuprins de criză morală și instituțională. La toate acestea s-au mai adăugat elemente noi: reforma religioasă și prezența otomană ce au avut repercusiuni atât asupra structurii etnice, cât și asupra celei confesionale.

Capitolul III surprinde impactul Reformei religioase în spațiul central european. Este analizat succesul Reformei, pornind de la criza de identitate a Bisericii Romano-Catolice. Sunt sesizate diferențele între Vestul și Centrul Europei, din punct de vedere confesional se descoperă în centrul Europei o lume mai flexibilă decât în Vest, o explicație fiind coabitarea între catolicism și ortodoxism. Autorul și-a îndreptat atenția spre Ungaria, unde au fost identificate ca puncte de reper ale acceptării calvinismului: înfrângerea de la Mohács, atitudinea antigermană a maghiarilor, diseminarea ideilor reformiste de către studenți.

În capitolul IV se particularizează noul fenomen religios la zona bănăţeană. Sunt identificaţi factorii ce au contribuit la difuzarea curentului reformat, iniţial sub forma lutheranismului: dinamismul comunităţilor urbane, reuşita procesului de alfabetizare în zona urbană, studenţii bănăţeni ce frecventau universităţile din Viena, Cracovia sau Wittenberg. Autorul consideră 1544 anul de referinţă al reformei religioase bănăţene, corelându-l cu debutul activităţii lui Szegedi Kiss István. Acesta împreună cu Gáspár Biai (pastor al primei comunităţi reformate) şi cu Petru Petrović (om politic, comite de Timiş) au reprezentat o formulă ce a asigurat reuşita procesului reformator în Banat, chiar dacă nu a fost de lungă durată. Cenadul şi Timişoara s-au impus ca prime centre receptoare ale ideilor protestante, urmate de Lipova şi Becicherecul Mare. Rezultatele nu au întârziat să apară, în anul 1550 comunităţile protestante din Banat erau cele mai reprezentative din fostul spaţiu al regatului ungar. Banatul nu va face excepţie măsurilor antireformă iniţiate de Biserica Romano-Catolică, dar mai ales de Casa de Habsburg. Măsurile adoptate la jumătatea secolului al XVI-lea au provocat intrarea în anonimat a acestei comunităţi.

În capitolul V este urmărit procesul de receptare al reformei religioase în zona Banatului Montan, în rândul românilor catolici, aspect privat de atenţia cercetătorilor. Sunt identificate elemente ce atestă protestantismul româno-bănăţean: şcoala cu rol educativ şi prozelit, posibilitatea existenţei unui protopopiat calvin la Caransebeş, cartea religioasă. Cu privire la momentul pătrunderii ideilor reformate în acest spaţiu, autorul ia în calcul disoluţia franciscanilor şi intervenţia factorului politic în zonă, prin intermediul a două personaje banul de Lugoj-Caransebeş Grigore Bethlen adept al calvinismului şi capelanul acestuia Paul Karádi ce susţinea orientarea helvetică a Reformei. Soluţia succesului protestantismului în Banatul de munte a aparţinut personajelor bilingve, ce au spart blocajul existent în comunicarea între protestantism şi catolicismul românesc.

Caransebeşul şi Lugojul vor rămâne în continuare în centrul atenţiei autorului, însă plasarea în timp a evenimentelor diferă, secolul al XVII-lea aducând noi teme de reflecţie. În capitolul VI este prezentată o paralelă între ortodoxia transilvăneană supusă unor măsuri reformatoare sub impulsul calvinismului şi ortodoxia bănăţeană, lipsită de acest suflu inovator. Autorul încearcă să găsească explicaţia acestei situaţii, invocând prezenţa otomană în zonă, existenţa unei populaţii majoritar ortodoxe în zonele rurale ale Banatului montan, jurisdicţia Patriarhiei de la Ipek asupra ortodoxismului bănăţean, lipsa unei comunicări la nivel ierarhic şi al unui dialog interconfesional. În al doilea subcapitol sunt prezentate într-un mod obiectiv contactele dintre catolici şi reformaţi în Banatul montan. Este surprinsă traiectoria diferită din punct de vedere confesional dintre Caransebeş şi Lugoj. În Caransebeş s-a înregistrat un succes al catolicismului prin intermediul şcolii catolice, bariera lingvistică fiind ridicată prin reprezentanţi ca George Buitul sau Ioan Sebessi. În schimb, Lugojul nu a înregistrat evenimente similare. Anul 1642 va aduce echilibrul lumii reformate în cele două oraşe, în urma încetării ofensivei activităţii misionare catolice. Acest echilibru a durat până în anul 1658, când în urma atacului otoman, s-a conturat un alt peisaj religios. Protestantismul şi catolicismul au fost reduse la dimensiunea unor enclave într-o lume ortodoxă şi musulmană. Ce se punctează în acest capitol este începutul procesului de închegare al identităţii religioase ce-l va premerge pe cel al identităţii naţionale.

În capitolul VII sunt studiate raporturile dintre islam şi creştinism. La baza relaţiilor dintre otomani şi ortodocşi au stat raţiuni economice, ce au permis celor din urmă nu doar practicarea liberă a religiei, ci chiar şi o extindere a influenţei acesteia în detrimentul catolicismului şi protestantismului. La acest fenomen au contribuit mai mulţi factori: intrarea Banatului sub jurisdicţia Patriarhiei de la Ipek, buna organizare instituţională a

bisericii ortodoxe, pragmatismul acesteia, puterea financiară a credincioșilor, dogmele tradiționale. Catolicii au avut suport dublu, din partea otomanilor în schimbul plății taxelor ce condiționau exercitarea liberă a religiei, dar și din partea Papei care a susținut desfășurarea de activități misionare în Banat, înregistrându-se chiar rezultate pozitive în acest sens. Însă, succesele înregistrate au fost efemere, datorită conflictelor dintre otomani și habsburgi. Un regres l-a înregistrat și comunitatea reformată, datorită relațiilor ostile cu otomanii și presiunii exercitate de către misionarii catolici. Autorul consideră că în urma contactelor dintre cele trei religii, ortodoxismul a fost avantajat prin adoptarea unui model cultural, prin promovarea limbii române și a literaturii religioase, un pas esențial în procesul de conștientizare al sentimentului național.

Cartea lui Adrian Magina bazată pe un real simț analitic, utilizându-se cu succes metoda comparativă și cea a problematizării, reconstituie file inedite de istorie bănățeană, cuprinzând ideile de bază ale procesului evolutiv și interactiv al confesiunilor ce colorau spațiul bănățean în secolele XVI-XVII.